

Городиська О.М.,
канд. філос. н., доц.,
проф. кафедри філософії,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна

ЛАНДШАФТИ РОЗДОРІЖЖЯ: ЖИТТЯ ЯК ПЛІГРИМСТВО, АБО ІСНУВАННЯ НА МЕЖІ

Сьогодні абсолютність науки, зокрема, – у питаннях екзистенційних, вочевидь не є такою. Їй не лише науки, але часто й розуму. В усьому, що стосується внутрішнього життя людини, її онтологічних чи екзистенційних запитів, наука не пропонує рішень, ба більше: щойно доводиться виходити у сферу відсутності раціонального контролю чи навіть розуміння, тобто, до царини ірраціональних процесів і явищ, розум позначає це як чуже і відмовляється від цього. Така ситуація давно відзначається для людини певною відсутністю якихось вищих орієнтирів, а етика реалізується лише у сингулярній формі, що не дивно, проте це перетворює кожен значущий вибір людини у своєрідну ситуацію на межі, тобто лімінальну (використовуючи антропологічний словник). Власне усе життя людини перетворюється на роздоріжжя, сповнене перехресть, багатофункціональне, та кожен варіант, який пропонується чи впливає із ситуації, загрожує серйозними наслідками, іноді віддаленими у часі – як завжди і буває в дорозі. Тож сучасна ситуація може бути метафорічно витлумачена як подорож часів Середньовіччя, або пілігримство, – шлях, який міг привести до спасіння, але на ньому можна було загубитися або загинути.

Отже життя є дорога, постійний перехід, який відбувається у багатьох вимірах та створює свої неповторні ландшафти, котрі, у свою чергу, створюють самотутній набір предметів, образів, символів, що несуть унікальне змістовне навантаження. Перехід передбачає «смерть» того, що визначено, «народження» нового визначеного та переформування, що позначає появу і набуття нового, значущого для людини. Це означає прокладання нових меж та появу нових порогів, що передусім включає в себе специфічні відносини між обмеженим (визначеним) та безмежним (повною невизначеністю потенційного нового). Через це кожна така ситуація набуває статус лімінальної, в межах якої мають місце дії, що їх можна витлумачити лише за допомогою, в тому числі, симпатичних обрядів, які, у свою чергу, дозволяють зберегти цілісність феноменальної реальності, де існувала людина будь-якої традиційної культури. Такі обряди ґрунтуються на уявленні про матеріальне середовище та його здатність передавати природні чи набуті властивості шляхом безпосереднього контакту або на відстані, і це поєднує усі виміри феноменальної реальності та досвіду людини, без протиставлення матеріального, символічного, психічного, когнітивного, релігійного тощо. Саме через це можна говорити про унікальність ландшафтів, які, вочевидь, ніколи не є суто географічними або топонімічними, а постають як специфічна багатовимірна життєва реальність.

Цікавим елементом, що утворював ландшафти життя середньовічної людини, були придорожні хрести, які несли багато смислів і дійсно уособлювали різнопланові функції роздоріжжя, а найпершу – позначали межу. Позначення границь, меж, прокладання порогів, формування роздоріжжя було абсолютно універсальним явищем в усіх культурах. Це відбувалося як формування певного простору життя, органічної єдності феноменальної реальності, закладаючи певні часові, просторові, психічні, образні, емоційні чи будь-які інші виміри, що їх можна було б об'єднати у неподільне буття. Знаки на кшталт придорожніх хрестів зазвичай не ставилися по усій лінії межування, як і нинішні прикордонні стовпи, вони стояли лише у місцях переходу, на дорогах і перехрестях. Це формувало феномен зони, кордони якої часто залишалися рухливими, тому що освоєних територій все ще було небагато, і вони залишалися мало заселеними. Ці зони зазвичай були пустелею, болотом або

диким лісом, де кожен міг повноправно пересуватися та полювати. Але кожен, хто переходив з однієї території на іншу, протягом досить тривалого часу перебував і в житті, і в магічно-релігійному сенсі в особливій ситуації: він опинявся між двома світами.

Подорожі в середні віки та у ранньомодерновий час могли бути небезпечними та іноді закінчувалися трагічною смертю через головорізів, диких тварин або дивні погодні умови, що призводили до лавин чи повеней. Щоб позначити місця цих фатальних зіткнень, родичі загиблих часто замовляли спеціальні пам'ятні хрести (у різних формах) з написами про причину драматичних подій, свого роду «образи» загиблих, а також рятівні зображення. Вони не просто були скрізь, їх також бачили та спілкувалися з ними майже всі, тому що значні верстви населення були постійно в русі: дворяни, що подорожували між сезонними резиденціями, купці та розносники з міста в місто, селяни, які подорожували на місцеві ринки, а також паломники до місцевих, регіональних та міжнародних святинь. Враховуючи їх візуальну повсюдність і центральну роль в організації життя Середньовіччя, можна говорити про цілий спектр релігійних, фольклорних вірувань чи навіть судових рішень (наприклад, покайні хрести часто встановлювалися на передбачуваному місці вбивства), які вони несли, а також вони були об'єктами гомілетичної, релігійної та художньої уяви, в якій ці хрести допомогли сформувати своєрідний духовний та алегоричний ландшафт, пейзаж, який мав свої власні рельєф, дороги, гори, озера тощо. Отже ці ландшафти перетиналися й утворювали перцептивний і занурювальний континуум – континуум, у якому видимий світ міг стати алегоричним, рух природним простором перетворювався на рух через викупний простір, і навпаки. У цьому континуумі придорожні хрести, як реальні, так і уявні, часто перетворювалися на «гетеротопічні» портали доступу до біблійних місць і часових умов.

Не дивно, що з часом у Середньовіччі формується алегорія життя як постійного пілігримства (*peregrinatio vitae*), у якому людство змушене вічно блукати бездомною пустелею у пошуках того, що Павло в посланні до Євреїв 11:13-16 називає *patria* – «небесною батьківщиною». Пілігримство пов'язано з екзистенційно скрутним становищем, яке супроводжує людину, що здійснює подорож від народження до смерті, від землі до неба, неспокійно просуваючись вперед до спасіння. На цьому шляху придорожні хрести та інші придорожні позначки перетворюються на метафоричні засоби орієнтування в пошуках *patria*, а фактично відбувається трансформація тілесного паломництва у вище, духовне паломництво, і певними віхами у цьому процесі були як матеріальні об'єкти, так і дії, пов'язані з досвідом фізичного паломництва. Маршрут пілігрима, таким чином, перетворювався на Святе Письмо, яке слід вивчати з особливою ретельністю, а позначки, прикріплені до стовбурів дерев, означали повноту Творіння, яке при належному спогляданні приводило до пізнання самого Творця. Крім того, кам'яні купи, придорожні святині та дерев'яні руки на роздоріжжях перетворювалися на рятівні світлофори, які встановлюють найвищі стандарти християнської чесноти. Метафорично залишені на узбіччі дороги самим архіпаломником Христом і збільшені у розмірі та кількості завдяки нескінченній процесії самозречених святих, кам'яні купи та придорожні хрести втілювали усі муки, печалі та позбавлення, які пілігрим повинен був зазнати у своїй подорожі до цілестяльної батьківщини. Для паломника-пілігрима розпізнати ці знаки та кам'янисту та вузьку дорогу, яка їх обіймала, було питанням духовного життя чи смерті, вічної винагороди чи покарання. Саме тому з часом образ нерозумного пілігрима, який натрапляє на такі знаки і не впізнає їх, і, що ще гірше, зовсім залишає дорогу в пошуках скороченої або легшої та приємнішої дороги, щоб лише заблукати у лісі, впасти в канаву, заплутатися в підліску і зрештою бути вбитим, стає символом самої людини.

Тож дорога із її позначками перетворюється на символ існування людини на межі, роздоріжжі – як людина, що проходить моральні та екзистенціальні труднощі, а візуальні відтворення цього процесу можна навіть назвати «ландшафтами душі». Найбільш одкровенні зображення життя як пілігримства можна знайти у Ієроніма Босха та Пітера Брейгеля Старшого, картини яких буквально перетворюють глядача на мандрівника, *homo viator in bivio*, який мусить обирати між дорогою пороку, яка вже добре протоптана гріхами, і крутою

та вузькою дорогою чесноти. Це є шлях Христа до Голгофи, коли дорога до смерті стає дорогою до життя і спасіння, тоді як знаряддя тортур перетворюється на знаряддя милосердя, дар і заповідь майбутньому людству.

Дишкант Т. М.,
канд. філос. наук,
доцент кафедри філософії,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна

КРИЗА ОСНОВИ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ

Питання основи цілісності людини супроводжує її протягом усієї історії. Змінювалися етапи соціального розвитку, і змінювалася, відповідно до цього, чільна світоглядна позиція щодо сутності людини. Незважаючи на визнання трискладової сутності людини (дух-душа-тіло) філософам не вдавалося сформуванню вчення, що гармонійно поєднує ці компоненти і не в останню чергу тому, що викривлювальні корективи вносила специфіка кожного історичного етапу. Так, наприклад, в епоху Нового Часу (17-18вв.), коли здійснювався безпрецедентний розвиток наукового знання, сформувалися принципи Просвітництва як проекту Модерну, квінтесенцією яких є знамените декартівське «*cogito ergo sum*». Тіло, сутнісним властивостями якого є протяжність і рух, тут виступає як щось механістичне. Душа – це мислення. Тіло входить у область інтересів фізики, яка не індивідуалізує його. Душею займається філософія. Подібний дуалізм душі і тіла, що веде свій відлік ще від філософії Платона, не сприяє гармонійному уявленню сутності людини.

Надіям епохи Просвітництва, покладеним на Розум, не судилося збутися. Їх загибель, що виявилась у все зростаючій соціальній кризі, призвела до заперечення розуму як сутнісної характеристики людини. Проти абсолютизації розуму виступили представники ірраціональної філософії, найяскравішим з яких був Ф. Ніцше, у зв'язку з чим його саме його вчення характеризують як вступ до постмодерну. Розум, стверджував, Ф. Ніцше, - це лише омертвляюча схематизація, що позбавляє людину вітальних сил. Розмірковуюча людина відсторонена від життєвого потоку, в переживанні же немає роздільності на суб'єкт і об'єкт. Як писав Мерло-Понті: «...після Ніцше будь-який студент негайно відкинув би філософію, якби було сказано, що вона не вчить нас повноті життя» [1].

Настає час антропології чуттєвості, а через чуттєвість приходить домінування тіла. Створюється новий філософський дискурс про тіло. Але, чи здатне зараз переживання тіла в його цілісності, що включає і розуміння його як «отелесненого розуму», повернути людині її сутність? Чи не заважають цьому сучасні реалії?

Сучасне суспільство - це інформаційне суспільство, сучасне середовище існування людини стає все більш техногенним, і це, як виявилось - агресивне середовище. Техніка є продовження органів тіла людини, людина ж, передусім, це високорозвинена нервова система. Тому, як стверджує М. Маклюен: «Упродовж механічних епох ми займалися розширенням наших тіл у просторі. Сьогодні, коли минуло більше століття, відколи з'явилася електрика, ми розширили до вселенських масштабів свою центральну нервову систему і скасували простір і час» [2]. Поза простором і часом тіло «дематеріалізується» і перетворюється на мінливу віртуальну сутність, про яку писав Жижек Славой, порівнюючи дії щодо неї із турботою про електронного персонажа тамагочі, яку здійснюють, проте, з усією серйозністю підходу. Тотальна технізація суспільного життя призводить до відчуження людини від власного тіла, що і констатує постмодернізм як сучасний